

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор

Культурна спадщина України у століття цифрових технологій

У 1992 р. у статті "Науково-дослідна програма "Документальна пам'ять України"¹ я зазначав: "В архівах, бібліотеках і музеях України зберігається безліч унікальних документів, у яких зафіксоване життя і розвиток суспільства упродовж багатьох століть. Вони мають виняткову історичну, наукову, художню цінність. Книги, рукописи, кінофотодокументи та інші матеріали зберігають духовні здобутки українського народу і є документальною пам'яттю України. Створені людським розумом багатьох народів, різними мовами, ці документи утворюють єдиний республіканський фонд, який є безцінним національним надбанням".

Бібліотечні фонди — у небезпеці

Документ у широкому розумінні — це соціальна інформація у формі письма, друку, малюнків, символів та інших способів передавання знань між людьми й поколіннями на різних матеріальних носіях незалежно від часу походження, як-от глиняні таблички, пальмове листя, папірус, пергамент, папір, шовк, фото- й кіноплівка, магнітні стрічки та диски, оптичні диски тощо.

Документальні фонди — один із найцінніших елементів національної духовної спадщини нашого народу, яка творить світову культуру та є її складовою частиною. Проте далеко не всі документи, що містять інформацію про розвиток українського суспільства, нині зберігаються на території нашої держави. Це обумовлено історично, адже три хвили еміграції та війни розкидали українців по всьому світу.

Що ми знаємо про ці документи? Майже нічого. Багато фондів було вивезено з України в роки Другої світової війни, однак справжню історію винищення наших бібліотек, архівів, музеїв під час фашистської окупації ще й досі не розкрито.

Розпорошеність матеріалів про Україну у світі, відсутність зведених бібліографічних та археографічних даних, брак довідкової літератури, малоефективні й некоординовані методи її наукового використання перешкоджають створенню концепції історико-культурного розвитку нашої країни і в минулому, і нині.

Українському народові доводиться тривалий час боротися за те, щоб вижити й зберегти свою культуру. Хоча вона існувала та існує в умовах постійної небезпеки бути поглинутою сусідніми культурами, проте спромоглася зберегти національну самобутність. Сьогодні культурна спадщина нашого народу, його документальна пам'ять знову під загрозою, спричиненою глобальною екологічною кризою.

У світі зростає усвідомлення небезпеки для довкілля, пов'язаної з негативними наслідками індустріальної цивілізації. Лише тепер людство починає усвідомлювати загрозу знищення культурної та інтелектуальної спадщини, значна частина якої зберігається в бібліотеках, архівах та музеях світу.

Нині головну небезпеку для книжок, журналів і газет, з яких складаються бібліотечні фонди, становить кислотний папір. Майже 50% зібрань великих бібліотек потребують консервації та реставрації.

Приблизно від другої половини XIX ст. більшість видавничої продукції друкують на папері, виробленому з деревної маси. Цей матеріал, на відміну від дорожчого, виготовленого з ганчіркової сировини, містить великий відсоток кислоти, яка поступово нищить целюлозне волокно, через що папір стає крихким. На останній стадії процесу саморуйнування він розпадається під час дотику та не підлягає збереженню жодним способом.

Хоча кислотний папір — головна причина руйнування бібліотечних фондів, їм також загрожують пожежі й повені, неналежні умови зберігання, вандалізм і крадіжки (іноді пов'язані з обставинами політичного характеру).

В Україні кислотний папір стали використовувати одночасно з початком процесів національного відродження в середині минулого століття. Майже всі книжки, журнали й газети, пов'язані з історією та культурою нашої держави, надруковано на папері вкрай низької якості. Українську літературу в той період видавали малими тиражами, а журнали та газети — несистематично, з перебоями.

Екологічна ситуація, в яку потрапила документальна пам'ять України, викликає занепокоєння в широких колах наукового та бібліотечного загалу, адже видання потребують спеціальних заходів для збереження.

¹ Вісник АН України. 1992. № 4. С. 50—54.

Для багатьох бібліотек та архівів світу ця проблема не нова, й закордонні фахівці докладають значних зусиль для її розв'язання. Водночас велика кількість документів, що потребують декислотизації, робить завдання їх збереження надзвичайно складним.

Асоціація наукових бібліотек США вважає, що приблизно 80 млн томів у бібліотеках Північної Америки загрожує саморуйнування. Керівництво Нью-Йоркської публічної бібліотеки висловлює такі побоювання щодо 50% фондів.

Ще одна проблема, пов'язана з документальною пам'яттю України, — створення відповідного довідкового апарату бібліотек та архівів, національної бібліографії й бібліографічних баз даних із використанням сучасних систем збирання, опрацювання та поширення інформації.

У час духовного відродження нашого народу завдання кумуляції та збереження документів, що стосуються минушини й сьогодення України та української нації — особливо актуальне. Для його втілення в життя потрібна реальна, ґрунтовно розроблена програма державної документальної та інформаційної політики, що спиралася б на ідею суверенітету України та враховувала можливості сучасних технічних і технологічних засобів.

Для формування теоретичних і практичних основ збирання, збереження та використання документів, що віддзеркалюють історичний і культурний розвиток нашої держави та зберігаються в бібліотеках, музеях, архівах, приватних колекціях, розроблено науково-дослідну програму "Документальна пам'ять України".

Проект передбачає проведення наукових досліджень у галузі книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства; археографічну та бібліографічну діяльність; створення автоматизованих бібліографічних баз даних та інтелектуальних інформаційних систем; забезпечення процесів збереження, використання та розповсюдження документів².

Друкуючи матеріали, присвячені розробленню та реалізації проектів з оцифрування бібліотечних та архівних фондів, створенню електронних каталогів, а також "Програм пам'яті..." у провідних країнах світу, маємо сподівання, що Кабінет Міністрів України, Державний Комітет телебачення і радіомовлення України, приватні фонди та меценати звернуть увагу на проблеми створення проекту "Документальна пам'ять України" й фінансово підтримають цю ініціативу.

Надійшла до редакції 19 січня 2023 року